

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU
EDUKACIJU I REHABILITACIJU

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION
AND REHABILITATION

12.

MEĐUNARODNI
NAUČNI SKUP
„SPECIJALNA
EDUKACIJA I
REHABILITACIJA
DANAS”

12th

INTERNATIONAL
SCIENTIFIC
CONFERENCE
“SPECIAL
EDUCATION AND
REHABILITATION
TODAY”

ZBORNIK RADOVA

PROCEEDINGS

Beograd, Srbija
27-28. oktobar 2023.

Belgrade, Serbia
October 27-28th, 2023

UNIVERZITET U BEOGRADU – FAKULTET ZA
SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

12. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Beograd, 27–28. oktobar 2023. godine

Zbornik radova

12th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Belgrade, October, 27–28th, 2023

Proceedings

**12. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Beograd, 27–28. oktobar 2023. godine
Zbornik radova**

**12th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Belgrade, October, 27–28th, 2023
Proceedings**

Izdavač / Publisher

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

Za izdavača / For publisher

Prof. dr Marina Šestić, dekan

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief

Prof. dr Svetlana Kaljača

Urednici / Editors

Prof. dr Ljubica Isaković
Prof. dr Sanja Ćopić
Prof. dr Marija Jelić
Doc. dr Bojana Drljan

Recenzenti / Reviewers

Prof. dr Tina Runjić
Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Hrvatska
Prof. dr Amela Teskeredžić
Univerzitet u Tuzli, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Bosna i Hercegovina
Prof. dr Slobodanka Antić, prof. dr Milica Kovačević, doc. dr Nevena Ječmenica
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Lektura i korektura / Proofreading and correction

Dr Maja Ivanović
Maja Ivančević Otanjac

Dizajn i obrada teksta / Design and text processing

Biljana Krasić
Zoran Jovanković

Zbornik radova biće publikovan u elektronskom obliku / Proceedings will be
published in electronic format

Tiraž / Circulation: 200

ISBN 978-86-6203-174-7

Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije učestvovalo
je u sufinansiranju budžetskim sredstvima održavanje naučnog skupa (Ugovor o
sufinansiranju – evidencioni broj 451-03-1657/2023-03).

ŽIVOTNE NAVIKE KOD OSOBA SA STRABIZMOM*

Filip Filipović**1, Ksenija Stanimirov²

¹Specijalna oftalmološka bolnica „Stankov oftalmologija“, Srbija

²Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Uvod: *Životne navike predstavljaju društvene uloge koje se procenjuju kroz prizmu svakodnevnih aktivnosti, sociokulturnog statusa ili drugih odlika osobe. Strabizam predstavlja nejednaku usmerenost osa oba oka ka predmetu posmatranja, pri čemu jedno ili oba oka mogu skretati ka nosu ili upolje. Ovakvo stanje umanjuje vizuelne sposobnosti, čime direktno utiče na realizaciju životnih navika i svakodnevnih životnih aktivnosti, a zbog manifestne prirode može negativno uticati na formiranje slike o sebi.*

Cilj: *Cilj istraživanja bio je da se utvrdi da li postoji povezanost životnih navika i pojave strabizma kod odraslih osoba.*

Metode: *Kriterijumi za učesće u istraživanju bili su da osoba ima najmanje 18 godina i da ima dijagnostikovani manifestni strabizam. Te kriterijume u periodu istraživanja ispunile su 33 osobe (17 ispitanika i 16 ispitanica). Podaci su prikupljeni Upitnikom za prikupljanje sociodemografskih podataka i Skalom za procenu životnih navika, skraćenom verzijom (Assessment of Life Habits general short form – LIFE-H 3.1). Korišćen je deo skale koji se odnosi na procenu šest domena životnih aktivnosti, a to su: ishrana, opšta kondicija, lična higijena, komunikacija, stanovanje i mobilnost. Istraživanje je obavljeno u Beogradu, u Kliničkom centru Srbije, na Odeljenju za strabizam i ambliopiju.*

Rezultati i zaključak: *Iako su se zbog specifičnih teškoća sa vidom (pojava duplih slika, prisutnih astenopijskih tegoba, problema s percipiranjem dubine prostora itd.) mogli očekivati i izazovi prilikom obavljanja različitih aktivnosti uz domena životnih navika, dobijeni rezultati ukazuju na to da odrasle osobe s manifestnim strabizmom uspešno realizuju aktivnosti ishrane, opšte kondicije, lične higijene, komunikacije, stanovanja i mobilnosti. Preciznije, nisu detektovane razlike između ispitanika i ispitanica, između onih kod kojih je strabizam hirurški korigovan i onih kod kojih nije, kao ni kod osoba sa kod kojih je strabizam nastao kasnije u životu (kongenitalan vs. stečeni). U budućim*

* Rad je rezultat rada na projektu Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (br. ugovora: 451-03-47/2023-01)

** filip_ja.filipovic@hotmail.com

istraživanjima treba proveriti povezanost ostalih domena životnih navika i društvenih uloga (realizacija školskih ili radnih aktivnosti, međuljudski odnosi itd.) na koje bi uticaj manifestnog strabizma mogao biti značajniji.

Ključne reči: životne navike, odrasli, strabizam

UVOD

Životne navike omogućavaju pojedincu da se razvija i aktivno učestvuje u društvu. Procenjuju se kroz prizmu sociokulturnog statusa i drugih odlika osobe, poput uzrasta, pola, identiteta i sl. (Fougeyrollas et al., 1998). Ostvarivanje životnih navika u najvećoj meri zavisi od karakteristika sredine u kojoj osoba živi i nije u vezi sa identitetom, izborima koje pojedinac pravi ili postojanjem oštećenja.

Strabizam i realizacija životnih navika

Strabizam (latentni ili manifestni) je stanje poremećenog odnosa vidnih linija oba oka (Rutstein, 2011). Okolina ovo stanje često sagledava kao estetski nedostatak, ali teškoće u vizuelnom funkcionisanju koje ga prate (slabovidost) negativno utiču na učenje i rad, što dovodi do ozbiljnijih, funkcionalnih problema (Jablan i sar., 2014). Strabizam ima negativan uticaj i na (samo)procenu fizičkog izgleda i na uspostavljanje interpersonalnih odnosa (Satterfield et al., 1993). Negativno utiče na samopouzdanje, može da izazove osećaj sramote, otežava ostvarivanje kontakta očima (Nelson et al., 2008). Ometa razvoj samopoštovanja i razvoj ličnosti, pa osobe sa strabizmom mogu razviti socijalnu fobiju i simptome depresije (Chang, 2015).

Izvestan broj istraživanja proučavao je uticaj manifestnog strabizma na psihosocijalne aspekte ličnosti, ali se mali broj njih bavio ispitivanjem veze strabizma i realizacije životnih navika. Riči i saradnici (Ritchie et al., 2013) navode da veličina ugla devijacije, uzrast, pol, prisustvo diplopija, snižena oštrina vida ne utiču na psihološke aspekte ličnosti ispitanika. Međutim, određeni aspekti mogu ometati realizaciju životnih navika, naročito u pogledu socijalnih uloga. Istraživači (Coats et al., 2000; Satterfield et al., 1993) su istakli problem zapošljavanja osoba sa manifestnim strabizmom, kao i različite teškoće s kojima se suočavaju na radnom mestu. Osim što može umanjiti šansu za zasnivanje radnog odnosa, strabizam se povezuje s povećanim rizikom od povreda, preloma kostiju ili padova (Dorr et al., 2019). Uticaj strabizma na realizaciju životnih navika potvrđuje istraživanje Nelsona i saradnika (Nelson et al., 2008), koji navode da su nakon hirurške korekcije osobe istakle da im je obavljanje svakodnevnih aktivnosti olakšano, a međuljudski odnosi poboljšani.

Mogućnost ostvarivanja životnih navika definiše socijalnu participaciju pojedinca u određenom društvu (Fougeyrollas et al., 1998), što se ističe kao problem kada je reč o osobama sa ometenošću, posebno o osobama s fizičkim invaliditetom. Međutim, postavlja se pitanje da li se sa sličnim problemima susreću osobe sa oštećenjem vida, stoga je cilj šireg istraživanja bio utvrđivanje povezanosti životnih

navika i prisustva manifestnog strabizma, a za potrebe ovog rada izdvojeni su rezultati ispitivanja realizacije aktivnosti svakodnevnog života.

METODE

Uzorak

Uzorak su činile 33 odrasle osobe, a detaljnija struktura će biti prikazana u Tabeli 1.

Tabela 1

Struktura uzorka

	pol		vreme javljanja strabizma			hirurška intervencija	
	M	ž	između 1. i 7. god.	između 8. i 30. god.	posle 31. god.	da	ne
N	17	16	25	3	5	8	25
%	51,5	48,5	75,8	9,1	15,2	24,2	75,8

Kriterijumi za formiranje uzorka su bili da osoba ima najmanje 18 godina i da ima dijagnostikovani manifestni strabizam, a istraživanje je realizovano u Beogradu, u Kliničkom centru Srbije, na Odeljenju za strabizam i ambliopiju.

Instrumenti

Skala za procenu životnih navika (*The Assessment of Life Habits general short form – LIFE-H 3.1*; Fougeryollas & Noreau, 2003) je instrument dizajniran za ispitivanje kvaliteta socijalne participacije osoba sa ometenošću. Čini je 12 kategorija životnih navika, podeljenih na aktivnosti svakodnevnog života i na socijalne uloge. Kratka forma Skale sadrži 77 tvrdnji, a u ovom radu biće prikazani rezultati s dela Skale koji se odnosi na aktivnosti svakodnevnog života (ishranu, opštu kondiciju, ličnu higijenu, komunikaciju, stanovanje i mobilnost). Praćeni su samoprocena nivoa ostvarenja životnih navika i pomoć potrebna za njihovu realizaciju, kao i zadovoljstvo realizacijom. Za prikupljanje sociodemografskih podataka sačinjen je poseban upitnik.

Obrada podataka

Statistička obrada je urađena u SPSS (*Statistical Package for the Social Sciences 23.0*) programu. Korišćene su tehnike deskriptivne statistike, Man–Vitnijev U-test i Kruskal–Volisov test.

REZULTATI

U pogledu realizacije životnih navika, u okviru aktivnosti svakodnevnog života odraslih osoba sa strabizmom nisu utvrđene statistički značajne razlike kod ispitanika koji su se podvrgli hirurškoj intervenciji i onih koji to nisu ($U = 635$, $W = 388,5$, $Z = 1,545$, $p > 0,05$), kao ni kod onih kod kojih je strabizam prisutan od rođenja u odnosu

na ispitanike kod kojih je ovo stanje nastalo kasnije u životu ($\chi^2 = 1,560$, $df = 2$, $p > ,05$, $\eta^2 = ,05$). U daljem tekstu (Tabela 2) su predstavljeni rezultati analize životnih navika u odnosu na pol ispitanika.

Tabela 2

Realizacija ŽN odraslih sa strabizmom – prema polu

Naziv (pod)skale	Deskriptivna statistika			Man–Vitnijev U-skor			
	Pol	N	AS	U	W	Z	p
Aktivnosti svakodnevnog života	Muški	17	15,53	111,0	264,0	-0,908	0,36
	Ženski	16	18,56				
Nivo ostvarenja	Muški	17	15,88	117,0	270,0	-0,686	0,49
	Ženski	16	18,19				
Vrsta potrebne pomoći	Muški	17	15,35	108,0	261,0	-1,617	0,11
	Ženski	16	18,75				
Nivo zadovoljstva	Muški	17	15,88	117,0	270,0	-0,692	0,49
	Ženski	16	18,19				

N – broj ispitanika; AS – aritmetička sredina; U – Man–Vitnijev U-skor; W – Vilkinsonov test ranga; Z – Z-skor; p – nivo značajnosti

Iz navedenih rezultata jasno se uočava da ne postoji statistički značajna polna razlika po pitanju obavljanja aktivnosti svakodnevnog života, nivoa njihovog ostvarenja, vrste potrebne pomoći i nivoa zadovoljstva njihovom realizacijom.

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Prisutan manifestni strabizam negativno utiče na mnoge životne aspekte, na prvom mestu na samopouzdanje, formiranje slike o sebi, ostvarivanje interpersonalnih odnosa. Izaziva osećaj sramote i otežava ostvarivanje kontakta očima, kao i zasnivanje radnog odnosa, realizovanje sportskih i rekreativnih aktivnosti (Coats et al., 2000; Nelson et al., 2008; Satterfield et al., 1993). Iako su se, zbog specifičnih teškoća sa vidom do kojih dovodi postojanje manifestnog strabizma (pojava duplih slika, prisutnih astenopijskih tegoba, problema s percipiranjem dubine prostora itd.), mogli očekivati i izazovi prilikom obavljanja različitih aktivnosti iz domena životnih navika, dobijeni rezultati ukazuju na to da žene i muškarci sa strabizmom ostvaruju životne navike, tačnije, aktivnosti svakodnevnog života, kao što su ishrana, kondicija, lična higijena, komunikacija, stanovanje i mobilnost su na zadovoljavajućem nivou. Smatraju da im nije potrebna nikakva pomoć i veoma su zadovoljni svojim učinkom, bez obzira na to kada se kod njih javio strabizam ili na to da li su se podvrgli hirurškoj intervenciji. Dobijeni rezultati su u skladu s istraživanjem realizovanim 2016. godine (Stanimirov, 2016) gde se takođe pokazalo da osobe sa oštećenjem vida ostvaruju životne navike bez teškoća, da im u najvećem broju slučajeva nije potrebna pomoć (ni tehnološka ni pomoć drugih ljudi) i gde su ispitanici takođe bili veoma zadovoljni nivoom ostvarivanja svakodnevnih aktivnosti i socijalnih uloga. Ipak, preporuka za buduća istraživanja je da se detaljnije razmotri uticaj strabizma na realizaciju životnih navika osoba sa manifestnim strabizmom, naročito u pogledu zadovoljstva ostvarivanja socijalnih uloga.

LITERATURA

- Ajzen, I. (2002). Residual effects of past on later behavior: Habituation and reasoned action perspectives. *Personality and Social Psychology Review*, 6(2), 107-122. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0602_02
- Alma, M., Van der Mei, S., Groothoff, J., & Suurmeijer, T. (2012). Determinants of social participation of visually impaired older adults. *Quality of Life Research*, 21(1), 87-97. <https://doi.org/10.1007%2Fs11136-011-9931-6>
- Coats, D., Paysse, E., Towler, A., & Dipboye, R. (2000). Impact of large angle horizontal strabismus on ability to obtain employment. *Ophthalmology*, 107(2), 402-405. [https://doi.org/10.1016/s0161-6420\(99\)00035-4](https://doi.org/10.1016/s0161-6420(99)00035-4)
- Desrosiers, J., Noreau, L., Robichaud, L., Fougeryrollas, P., Rochette, A., & Viscogliosi, C. (2004). Validity of the assessment of life habits in older adults. *Journal of Rehabilitation Medicine*, 36(4), 177-182. <https://doi.org/10.1080/16501970410027485>
- Dorr, M., Kwon, M., Lesmes, L., Miller, A., Kazlas, M., Chan, K., Hunter, D., Lu, Z., & Bex, P. (2019). Binocular summation and suppression of contrast sensitivity in strabismus, fusion and amblyopia. *Frontiers in Human Neuroscience*, 13. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2019.00234>
- Fougeryrollas, P., & Noreau, L. (2003). *Assessment of life habits (LIFE-H 3.1), general short form*. INDCP/RIPPH, Canada.
- Fougeryrollas, P., Cloutier, R., Bergeron, H., International Network on the Disability Creation Process, Côté, J., St-Michel, G., Côté, M., & Rémillard, M. B. (1998). *The Quebec Classification: Disability Creation Process*. International Network on the Disability Creation Process.
- Jablan, B., Vučinić, V., Eškirović, B., i Ljutica, M. (2014). Psihosocijalni aspekti strabizma. *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo*, 142(7-8), 492-497. <https://doi.org/10.2298/SARH1408492J>
- Nelson, B., Gunton, K., Lasker, J., Nelson, L., & Drohan, L. (2008). The psychosocial aspects of strabismus in teenagers and adults and the impact of surgical correction. *Journal of American Association for Pediatric Ophthalmology and Strabismus*, 12(1), 72-76. <https://doi.org/10.1016/j.jaapos.2007.08.006>
- Ritchie, A., Colapinto, P., & Jain, S. (2013). The psychological impact of strabismus: Does the angle really matter? *Strabismus*, 21(4), 203-208. <https://doi.org/10.3109/09273972.2013.833952>
- Rutstein, R., Cogen, M., Cotter, S., Daum, K., Mozlin, R., & Ryan, J. (2011). *Optometric clinical practice guideline care of the patient with strabismus: Esotropia and exotropia*. American Optometric Association.
- Satterfield, D., Keltner, J., & Morrison, T. (1993). Psychosocial aspects of strabismus study. *Archives of Ophthalmology*, 111(8), 1100-1105. <https://doi.org/10.1001/archophth.1993.01090080096024>
- Stanimirov, K. (2016). *Povezanost samopoimanja sa kvalitetom života i životnim navikama kod osoba sa oštećenjem vida* [doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu]. NaRDuS. <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/8235?show=full>
- Verplanken, B., & Wood, W. (2006). Interventions to break and create consumer habits. *Journal of Public Policy & Marketing*, 25(1), 90-103. <https://doi.org/10.1509/jppm.25.1.90>

Wood, W., Tam, L., & Witt, M. G. (2005). Changing circumstances, disrupting habits. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(6), 918-933. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.88.6.918>

LIFE HABITS IN PEOPLE WITH STRABISMUS*

Filip Filipović¹, Ksenija Stanimirov²

¹Special Ophthalmological Hospital “Stankov Ophthalmology”, Serbia

²University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia

Introduction: *Life habits is a term that represents social roles that are evaluated through the prism of daily activities, socio-cultural status, or other characteristics of a person. Strabismus represents the unequal orientation of the axes of both eyes towards the object of observation, whereby one or both eyes can turn toward the nose or outwards. This condition reduces visual abilities, which directly affects the realization of life habits and daily life activities, and due to its manifest nature, it can negatively affect the formation of self-image.*

Aim: *To determine whether there is a connection between life habits and the appearance of strabismus in adults.*

Methods: *The criteria for participation in the research was that the person was at least 18 years old and had been diagnosed with manifest strabismus. During the research period, the aforementioned criteria were met by 33 respondents (17 males and 16 females). Data were collected by a sociodemographic questionnaire and shortened form of the Assessment of Life Habits (LIFE-H 3.1). Part of the scale that refers to the assessment of six domains of daily activities was used: nutrition, general condition, personal hygiene, communication, housing, and mobility. The research was conducted in Belgrade, at the Clinical Center of Serbia, at the Department of Strabismus and Amblyopia.*

Results and conclusion: *Although due to specific visual difficulties (double vision, presence of asthenopic problems, difficulties with depth perception, etc.), some challenges during various daily activities were expected, the obtained results indicate that adults with manifest strabismus were successful in realizing activities of nutrition, general condition, personal hygiene, communication, housing, and mobility. There were no detected differences between male and female respondents, between those whose strabismus was surgically corrected and those who were not, as well as among adults whose strabismus developed later in life (congenital vs. acquired). Future research should check the connection between other domains of life habits as well as social roles (implementation of school or work activities, interpersonal relationships, etc.) on which the influence of manifest strabismus could be more significant.*

Keywords: *life habits, adults, strabismus*

---

* This paper is part of the project of the Faculty of Special Education and Rehabilitation supported by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia (No. 451-03-47/2023-01)